समासा:।

जेव्हा दोन शब्द एकत्र येतात तेव्हा संधी होतो, परंतु जेव्हा ते दोन शब्द एकमेकांवर अवलंबून असतात तेव्हा 'समास' होतो.

खलु + अयम्	खल्वयम्।	संधी
सूर्यस्य + उदयः	सूर्यस्योदयः।	संधी
सूर्यस्य उदयः	सूर्योदयः।	समास
नृपस्य कन्या	नृपकन्या।	समास

समासात –

१. विभक्ती प्रत्ययांचा लोप होतो.

२. सामासिक पदात आवश्यक तेथे संधी केला जातो.

३. समासात कमीत कमी दोन शब्द आवश्यक असतात.

४. पहिल्या पदास पूर्वपद.
दुसऱ्या पदास उत्तरपद म्हणतात.

पदांना दिलेल्या प्राधान्यामुळे समासांचे खालीलप्रमाणे प्रकार पडतात.

पूर्वपद	उत्तरपद	प्रकार
✓	×	अव्ययीभाव
×	✓	तत्पुरुष
✓	✓	द्वन्द्व
×	×	बहुव्रीहि

समासाचा विग्रह –

विग्रह म्हणजे समासाचे स्पष्टीकरण असते. तो समासाचा अर्थ स्पष्ट करतो. प्रत्येक समास प्रथमेत सोडविला जातो, दिलेला समास इतर विभक्तीत असेल, तर त्याला 'तद्' सर्वनामाचा आपण विस्तार देतो.

अव्ययीभाव:समास:।

(व्यय = बदल
अव्यय = बदल नाही)

वर्णन:

पूर्वपद =	प्रति, यथा, अनु इ. यांसारखी अव्यये
उत्तरपद =	नेहमीच एखाद्याचे नाम
नेहमी प्रथमा एकवचनात	
क्रियापदाविषयी अधिक माहिती देते.	

विग्रह:

अव्ययाच्या अर्थाप्रमाणे पूर्वपद विग्रहात कधीच दिसत नाही.	
प्रति	प्रत्येक (बहुधा सप्तमी)
यथा	च्या प्रमाणे (द्वितीयेत दाखविले जाते)

उदाहरणे

* प्रतिदिनम्	-	दिने दिने।	(प्रत्येक दिवशी)
* यथाकालम्	-	कालम् अनुसृत्य। / कालम् अनतिक्रम्य।	(वेळेनुसार) (वेळेची मर्यादा न ओलांडता)
* यथाशक्ति	-	शक्तिम् अनुसृत्य। / शक्तिम् अनतिक्रम्य।	(क्षमतेनुसार) (स्वक्षमेतची मर्याद्रा न ओलांडता)

द्वन्द्व:समास:।

द्वन्द्व: समास:।

- **अ. इतरेतर-द्वन्द्व:**
- **ब. समाहार-द्वन्द्व:**

अ. इतरेतर-द्वन्द्व:।

वर्णन –

इतर + इतर – दोन वेगवेगळ्या गोष्टी एकत्र येतात.

द्वन्द्व हा दोन/अधिकांचा समूह असतो.

दोन्ही पदे महत्त्वाची असतात.

हा समास कधीच एकवचनी असू शकत नाही

हा नेहमी द्विवचनी/ बहुवचनी असतो.

उत्तरपद समासाचे लिंग ठरवते.

विग्रह –

प्रत्येक पद प्रथमेत असते.

'च' या अव्ययाने पदे जोडली जातात.

प्रत्येक शब्दाला स्वत:चे निश्चित लिंग असते.

संख्येवर वचन अवलंबून असते.

∵ केवळ नाम ⟶ एकवचनी (उदा. राम: कृष्ण)

∵ एकत्रित नाम ⟶ एकवचनी (उदा. अन्नम्, जलम्)

∵ मोठ्या प्रमाणातील वस्तू ⟶ बहुवचनी (उदा. लोका:, वस्त्राणि)

उदाहरणे –

१. रामकृष्णौ – राम: च कृष्ण: च। (राम आणि कृष्ण)

कृष्ण: – उत्तरपद

– ते पुल्लिंगी आहे.

∴ कृष्ण पदामुळे समासाचे लिंग – पुल्लिंग. राम व कृष्ण एक-एक

∴ रामकृष्णौ – प्रथमा द्विवचन

२. सीतागीते – सीता च गीता च। (सीता आणि गीता)

हा स्त्रीलिंगी समास आहे.

ब. समाहार-द्वन्द्व:।

वर्णन –

समाहार म्हणजे समूह अथवा गण

जन्मजात शत्रू, कृमिकीटक, साधने, शरीरावयव, सैन्यदल इत्यादींचा समाहार द्वन्द्व समास होतो.

हा नित्य नपुंसकलिंगी प्रथमा एकवचनी असतो.

विग्रह –

यात प्रथमेतील दोन पदे असतात.
प्रत्येक पदानंतर 'च' अव्यय घालावे.
समूहातील पदांच्या द्विवचनासाठी एतयोः समाहारः बहुवचनासाठी लिंगाप्रमाणे एतेषां / एतासां समाहारः अशी षष्ठी विभक्ती योजावी.

उदाहरण –

१. अहिनकुलम् – अहिः च नकुलः च एतयोः समाहारः। (साप आणि मुंगुस यांचा समूह)
२. पाणिपादम् – पाणी च पादौ च एतेषां समाहारः। (दोन हात व दोन पाय यांचा समूह)

तत्पुरुषः समासः।

तत्पुरुषः

- विभक्ति-तत्पुरुषः
- उपपद-तत्पुरुषः
- प्रादि-उपपद-तत्पुरुषः
- नञ्-तत्पुरुषः
- अलुक्-तत्पुरुषः

अ. विभक्ति-तत्पुरुषः।

वर्णनः

- विभक्ति – विग्रहात पूर्वपदाची जी विभक्ती योजतात, त्याचे नाव तत्पुरुष समासात दिले जाते.
- तत्पुरुष हा समास उत्तरपदप्रधान आहे. ∴ उत्तरपद महत्त्वाचे

	प्रकार	विग्रह		उदाहरण
		पूर्वपद	**उत्तरपद**	
१.	**द्वितीया** तत्पुरुष	द्वितीया	प्रथमा	भूमिं गतः भूमिगतः। (जमिनीत गेलेला)
२.	**तृतीया** तत्पुरुष	तृतीया	प्रथमा	तुम्बीफलेन विकलः तुम्बीफलविकलः। (भोपळ्याशिवाय)
३.	**चतुर्थी** तत्पुरुष	चतुर्थी	प्रथमा	सहकार्याय इति सहकार्यार्थम्। (सहकार्यासाठी)
४.	**पञ्चमी** तत्पुरुष	पञ्चमी	प्रथमा	मरणात् मुक्तः। मरणमुक्तः। (मरणापासून मुक्त)
५.	**षष्ठी** तत्पुरुष	षष्ठी	प्रथमा	सूर्यस्य प्रकाशः सूर्यप्रकाशः। (सूर्याचा प्रकाश)
६.	**सप्तमी** तत्पुरुष	सप्तमी	प्रथमा	उद्योगे व्यग्रः उद्योगव्यग्रः। (उद्योगात व्यग्र)

विभक्ति तत्पुरुषात उत्तरपदी येणारे शब्द.

द्वितीया तत्पुरुष	श्रित, आश्रित, गत, आप्त, आपन्न
तृतीया तत्पुरुष	हीन, रहित, विहीन, विकल, आढ्य, संपन्न, मिश्र, युक्त
चतुर्थी तत्पुरुष	अर्थम्, हेतू / कारण
पञ्चमी तत्पुरुष	भीत, मुक्त, रक्षित, पतित (च्यापासून पडलेला) भयम्, निर्मितिः भीतिः
षष्ठी तत्पुरुष	संबंधवाचक कोणतेही शब्द (चा)
सप्तमी तत्पुरुष	रत, व्यग्र, निपुण, कुशल, चतुर, ख्यात, प्रसिद्ध, पतित (च्या वर पडलेला), प्राज्ञ, प्रवीण, तज्ज्ञ, पटु, पारङ्गत, शूर

प्रथमा तत्पुरुषात दोन्ही पदे प्रथमेत असतात म्हणून त्यास कर्मधारय असे म्हणतात, आपण त्याची नंतर चर्चा करणार आहोत.

ब. उपपद-तत्पुरुषः

वर्णन:

पूर्वपद	नाम / कर्म / अधिकरण
उत्तरपद	क्रियापद सूचित करणारे छोटेसे रूप (कृदन्त)

विग्रह :

पूर्वपद	क्रियेचे कर्म – द्वितीया अधिकरण – सप्तमी
उत्तरपद	कृदन्तातील धातूचे वर्तमानकालवाचक तृतीय पुरुष एकवचन रूप

(कृदन्त)	क्रियापद
द	यच्छति / ददाति।
क / कार / कर	करोति / कुरुते।
ज्ञ	जानाति।
स्थ	तिष्ठति।
प	पाति। (रक्षण करणे)
प	पिबति। (पिणे)
लभ	लभते।
नी	नयते-नयति।
ग / गम / गामी	गच्छति।
ज	जायते।
वासी	वसति।
वह / वाह	वहति।
धर / धार	धारयति-धारयते।
घ्न	हन्ति।
जीवी / जीव	जीवति।
जय	जयति।

क. प्रादि-उपपद-तत्पुरुषः।

वर्णनः

पूर्वपद	प्रादि (उपसर्ग) दुर्, सु
उत्तरपद	(कृदन्त)

विग्रहः

बहुधा कर्मणि प्रयोगात विग्रह केला जातो.	
उत्तरपद	कृदन्ताचे योग्य क्रियापद.
पूर्वपद	उपसर्गानि तयार होणारे नाम – तृतीयेत
	दुर् – दुःखेन, सु-सुखेन

उदाहरणेः

दुर्लभः	दुःखेन लभ्यते इति।	(कष्टाने प्राप्त होते ते)
सुलभः	सुखेन लभ्यते इति।	(सुखाने प्राप्त होते ते)
दुर्गमः	दुःखेन गम्यते इति।	(कष्टपूर्वक जाते ते)
सुगमः	सुखेन गम्यते इति।	(सुखाने जाते ते)

ङ. नञ्-तत्पुरुषः।

वर्णनः

पूर्वपद	अ / अन्
उत्तरपद	नाम / विशेषण

विग्रहः

पूर्वपद	न
उत्तरपद	नाम / विशेषण

इ. अलुक्-तत्पुरुषः।

वर्णन :

अलुक् – समासातील पूर्वपदाचा विभक्तिप्रत्ययांचा लोप होत नाही.	
पूर्वपद	विभक्ति प्रत्ययासह (समासात दिल्याप्रमाणे)
उत्तरपद	नाम

विग्रहः

पूर्वपद	समासात दिल्याप्रमाणे
उत्तरपद	प्रथमा विभक्ती

कर्मधारयःसमासः।

प्रथमा तत्पुरुषः = कर्मधारयः समासः।

वर्णन :

पूर्वपद	प्रथमा
उत्तरपद	प्रथमा

कर्मधारय

- विशेषण-विशेष्य
- विशेषनाम-सामान्यनाम
- उपमान - उपमेय
- प्रादि कर्मधारय
- मध्यमपदलोपी

अ. विशेषण – विशेष्य-कर्मधारयः।

i. विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारयः।

वर्णन :

पूर्वपद	विशेषण
उत्तरपद	नाम

विग्रह :

पूर्वपद	नामाप्रमाणे विशेषणाचे लिंग, विभक्ती, वचन
उत्तरपद	प्रथमा विभक्ती

ii. विशेषण-उत्तरपद-कर्मधारयः।

वर्णन :

पूर्वपद	नाम
उत्तरपद	विशेषण

विग्रह :

पूर्वपद	नामाप्रमाणे विशेषणाचे लिंग, विभक्ती, वचन.
उत्तरपद	स्वतःच्या लिंग, वचन, विभक्तीसह नाम प्रथमेत

iii. विशेषण-उभयपद-कर्मधारयः।

वर्णन :

पूर्वपद	विशेषण
उत्तरपद	विशेषण
दोन्ही विशेषणे एकाच व्यक्तीचे वर्णन करतात.	

विग्रह :

इतरेतर द्वन्द्वाप्रमाणे याच्या विग्रहातही 'च' अव्यय वापरले जाते परंतु विग्रहात 'असौ' हे सर्वनाम वापरतात. विग्रहातील 'असौ' हे सर्वनाम दोन्ही विशेषणे एकाच व्यक्तीची आहेत, हे सूचित करते.
येथे दोन्ही विशेषणे एकाच व्यक्तीचे वर्णन करतात.

iv. अन्यपदार्थदर्शक-कर्मधारयः।

वर्णन :

नित्य नपुंसकलिंगी प्रथमा एकवचनी.	
पूर्वपद	नाम
उत्तरपद	अन्तरम्

विग्रह :

विग्रहात पहिल्या स्थानी 'अन्तर' शब्दाऐवजी 'अन्यत्' या विशेषणाचे योग्य रूप वापरावे.

ब. विशेषनाम – सामान्यनाम-कर्मधारय:।

विशेष नाम – सामान्य नाम

वर्णन :

पूर्वपद	विशेष नाम
उत्तरपद	सामान्य नाम

विग्रह :

पूर्वपद	स्वत:चे लिंग राखून प्रथमेत
उत्तरपद	स्वत:चे लिंग राखून प्रथमेत
दोन पदांमध्ये 'नाम' हे अव्यय वापरतात.	

क. उपमान-उपमेय-कर्मधारय:।

i. उपमान पूर्वपद कर्मधारय :

उपमान	ज्याची उपमा दिली जाते ते
उपमेय	ज्याला उपमा दिली जाते ते

***घनश्याम: – (कृष्ण:)**

घन – ढग

श्याम – काळा

कृष्णासाठी वापरलेले विशेषण

∴ उपमा देण्याची गोष्ट = कृष्ण.

त्याची ढगाशी तुलना केली आहे.

∴ तुलनेची प्रमाणित गोष्ट = ढग = घन.

कृष्ण आणि घन यांत सादृश्य काय? = काळा रंग = श्याम.

∴ घनश्याम: – घन: इव श्याम:। (ढगासारखा काळा)

पूर्वपद	उपमान
उत्तरपद	उपमेय आणि उपमान साधर्म्यवाचक गुण
* समासात उपमेयाचा उल्लेख नसतो.	

ii. उपमान-उत्तरपद-कर्मधारय:।

ज्ञानदीप: –

उपमान	ज्याची उपमा दिली जाते ते	दीप
उपमेय	ज्याला उपमा दिली जाते ते	ज्ञानम्

येथे ज्ञानाला उपमा दिली जात आहे.

∴ ते उपमेय आहे.

ज्ञानाला दिव्याची उपमा दिली आहे.

∴ ते उपमान आहे.

पूर्वपद	उपमेय
उत्तरपद	उपमान
साधर्म्यवाचक गुण उल्लेखलेला नाही.	

∴ ज्ञानदीप: – ज्ञानं दीप: इव। (दिव्याप्रमाणे असलेले ज्ञान)

iii. **रूपक-कर्मधारयः।**

जेव्हा उपमान व उपमेय यांच्यात साम्य न दाखवता.अभेद दाखवला जातो, तेव्हा रूपक कर्मधारय होतो.

उपमान उत्तरपद कर्मधारय +	इव ऐवजी 'एव' चा वापर	= रूपक कर्मधारय

पूर्वपद	उपमेय
उत्तरपद	उपमान
एव – दोन्ही पदांच्या मध्ये – जोडताना वापरावे.	

ड. प्रादि-कर्मधारयः।

वर्णन :

पूर्वपद	प्रादि – उपसर्ग
उत्तरपद	नाम

विग्रह :

पूर्वपद	उपसर्गाऐवजी खालील शब्द येतील
प्र ⟶ प्रगत वि ⟶ विशेष, विभिन्न, विशिष्ट सु ⟶ सुष्ठु (अव्यय) /शोभन (विशेषण) दुर् ⟶ दुष्ट/दुर्गत	

इ. मध्यमपदलोपी-कर्मधारयः।

वर्णन :

पूर्वपद	नाम / विशेषण
उत्तरपद	नाम / विशेषण / भू.धा.वि

विग्रह :

दोन पदे एकमेकांशी एखाद्या पदाने जोडली जातात. समासात मध्यमपदाचा लोप होतो.
मध्यमपद संदर्भ / अर्थानुसार अनुमानित केले जाते.

फ. द्विगु-समासः।

वर्णन :

नित्य नपुंसकलिंगी प्रथमा एकवचन / स्त्रीलिंगी प्रथमा एकवचन.
हा समूहवाचक शब्द असतो.(समाहारः)
पूर्वपद नेहमी संख्यावाचक विशेषण असते.

विग्रह :

प्रथम दोन पदांची षष्ठी बहुवचन
त्यानंतर 'समाहारः' असा शब्द

बहुव्रीहिःसमासः।

पूर्वपद व उत्तरपद यांतील कोणतेही पद महत्त्वाचे नसते.
समासात उल्लेख न केलेल्या वस्तू / व्यक्तीचा अर्थ दोन्ही पदांतून सूचित होतो.
संपूर्ण समास हा एक विशेषण असतो.
अन्य वस्तू / व्यक्तीचा निर्देश करण्यासाठी विग्रहात यद् / तद् या सर्वनामांची मदत घ्यावी लागते.
अन्य व्यक्ती / वस्तू तृतीय पुरुषी असल्याने विग्रहात तिचा उल्लेख सः/सा/ तद् (एव.) तौ/ते/ते (द्विव.), ते/ताः/तानि (बव.) करतात.
अन्य वस्तूच्या वर्णनात समासातील दोन पदांशी संबंध दाखवताना यद् च्या षष्ठीचा उपयोग करतात.

∴ यस्य / यस्याः (एकवचन)
ययोः (द्विवचन)
येषाम् / यासाम् (बहुवचन)

जेव्हा पूर्वपदी धातुसाधित विशेषण असते, तेव्हा, 'यद्' ची तृतीया 'येन' वापरतात.

अ. समानाधिकरण-बहुव्रीहिः।

नीलकण्ठः –

पूर्वपद	नील (निळा)
उत्तरपद	कण्ठ (गळा)

नीलकण्ठः 'निळा गळा' असा अर्थ नाही.
ज्याचा गळा निळा आहे अशी व्यक्ती

∴ नीलः कण्ठः यस्य सः। (शङ्करः)
तो शंकर देव होय.
'नील' आणि 'कण्ठ' या पदांद्वारे तो प्रतीत होतो.

ब. व्यधिकरण-बहुव्रीहिः।

वर्णन :

ईश्वरनिष्ठः

पूर्वपद	ईश्वर
उत्तरपद	निष्ठा

ईश्वरनिष्ठः याचा अर्थ केवळ ईश्वरावर निष्ठा असा नसून ईश्वरावर आहे निष्ठा ज्याची तो असा होतो. कारण समास पुल्लिंगी आहे.

∴ ईश्वरे निष्ठा यस्य सः। (पुरुषः)

क. प्रादि-बहुव्रीहिः।

वर्णन :

पूर्वपद	प्रादि उपसर्ग
उत्तरपद	नाम

विग्रह :

१.	वि – विगत	(निघून गेलेला) ⟶ यस्मात्
२.	निर् – निर्गत	(निघून गेलेला) ⟶ यस्मात्
३.	दुर् – दुर्गत् / दुष्ट	(कष्टपूर्वक निघून गेलेला) ⟶ यस्य
४.	सु – शोभन / सुष्ठु	(सुंदर/चांगले) ⟶ यस्य
५.	कु – कुत्सित	(वाईट) ⟶ यस्य

*** विग्रहात उत्तरपदाचे स्वतःचे लिंग, विभक्ती, वचन ठेवावे.**

पूर्वपद नेहमी विशेषण असते, म्हणून उत्तरपदाप्रमाणे त्याचे लिंग, विभक्ती, वचन ठेवावे.

विचारलेल्या समासाचे लिंग विभक्ती, वचन 'यद्', 'तद्' च्या योजलेल्या रूपांवरून सूचित होते.

ड. नञ्-बहुव्रीहिः।

*जेव्हा उत्तरपदापुरता अर्थ मर्यादित असतो, तेव्हा नञ् तत्पुरुष होतो.

उदा. अस्वास्थ्यम् – न स्वास्थ्यम्।

*परंतु जेव्हा दोन्ही पदे दुसऱ्याच व्यक्तीचा उल्लेख करतात तेव्हा नञ् बहुव्रीहि होतो.

इ. सह-बहुव्रीहिः।

वर्णन :

पूर्वपद	स/सह
उत्तरपद	नाम
* संपूर्ण समास विशेषण असतो.	

विग्रह :

उत्तरपदाची तृतीया करून त्यानंतर सह अव्यय योजतात.

फ. क्रियाविशेषण-सह-बहुव्रीहिः।

परिचयः

* सुरुवात 'स' ने आणि अंत 'म्' ने होते.
* नित्य नपुंसकलिंगी प्रथमा एकवचन.
* विशेषणासारखा कधीच उपयोग होत नाही.
* नित्य क्रियाविशेषणासारखा उपयोग.
* संपूर्ण समास एखादी क्रिया व्यक्त करतो, म्हणून तो बहुव्रीही मानतात.

उ. अलुक्-बहुव्रीहिः।

ज्या बहुव्रीहीत विभक्ती प्रत्ययांचा लोप होत नाही त्यास 'अलुक् बहुव्रीहि' असे म्हणतात.

उदाहरणे :

१.	कण्ठेसर्पः	कण्ठे सर्पः यस्य सः। (शंकरः)	ज्याच्या गळ्यात साप आहे असा. (शंकर)
२.	त्वचिसारः	त्वचि सारः यस्य सः। (वंशः)	ज्याच्या त्वचेत सार (गुण) आहे असा. (बासरी)

कर्मधारय:

अ. विशेषण-विशेष्य-कर्मधारय:

i. विशेषण पूर्वपद

प्राचीन नगरी –
प्राचीना नगरी।

ii. विशेषण उत्तरपद

गुणविशेष: –
विशेष: गुण:।

iii. विशेषण उभयपद

धीरोदात्त:
धीर: च असौ उदात्त: च।

iv. अन्यपदार्थदर्शक

गुणान्तरम् –
अन्य: गुण:।

ब. विशेषनाम-सामान्यनाम-कर्मधारय:

भारतदेश: –
भारत: नाम देश:।

अयोध्यानगरी –
अयोध्या नाम नगरी।

कौस्तुभमणि: –
कौस्तुभ: नाम मणि:।

क. उपमान-उपमेय-कर्मधारय:

i. उपमान पूर्वपद

घनश्याम: –
घन: इव श्याम:।
(उपमान) (उपमेय)

ii. उपमान उत्तरपद

पादपङ्कज: –
पाद: पङ्कजम् इव।
(उपमान) (उपमेय)

iii. रूपक-कर्मधारय:

काव्यामृतम् –
काव्यम् एव अमृतम्।
(उपमेय) (उपमान)

ड. प्रादि-कर्मधारय:

प्राचार्य: –
प्रगत: आचार्य:।

सुभाषितम् –
सुष्ठु भाषितम्।

विज्ञानम् –
विशेषं ज्ञानम्।

विदेशा: –
विभिन्ना: देशा:।

दुर्जन: –
दुष्ट: जन:।

इ. मध्यमपदलोपी-कर्मधारय:

मृत्प्रतिमा: –
मृन्निर्मिता: प्रतिमा:।

राजनीति: –
राजविषयकी नीति:।

तत्त्वज्ञानग्रन्था: –
तत्त्वज्ञानविषयका: ग्रन्था:।

बहुव्रीहि:

समान-अधिकरण-बहुव्रीहि:	वि-अधिकरण-बहुव्रीहि:	प्रादि-बहुव्रीहि:	नञ्-बहुव्रीहि:	सह-बहुव्रीहि:	क्रियाविशेषण-सह-बहुव्रीहि:	अलुक्-बहुव्रीहि:
नीलकण्ठ: – नील: कण्ठ: यस्य स:। ↓ ↓ प्रथमा प्रथमा एकवचन एकवचन	ईश्वरनिष्ठ: ईश्वरे निष्ठा यस्य स:। ↓ ↓ सप्तमी प्रथमा एकवचन एकवचन	विमल: – विगत: मल: यस्मात् स:। निर्मल: – निर्गत: मल: यस्मात् स:। सुहृद् – शोभनं हृद्यं यस्य स:।	अधन: – न विद्यते धनं यस्य स:। अविद्य: – न विद्यते विद्या यस्य स:।	सादर: – आदरेण सह। सोर्मि – उर्मिभि: सह। सकुटुम्ब: – कुटुम्बेन सह।	सादरम् – आदरेण सह यथा स्यात् तथा। सकुटुम्बम् – कुटुम्बेन सह यथा स्यात् तथा। सावेगम् – आवेगेन सह यथा स्यात् तथा।	कण्ठेसर्प: – कण्ठे सर्प: यस्य स:।
समान विभक्ती ∴ समानाधिकरण	वेगळी विभक्ती ∴ व्यधिकरण					

समासाः		
१.	कर्मधारयः	
अ.	विशेषण-विशेष्य-कर्मधारयः।	
*१.	परमगहनः	परमः गहनः।
*२.	मन्दस्वरेण	मन्दः स्वरः, तेन।
३.	दक्षिणभारते	दक्षिणः भारतः, तस्मिन्।
*४.	प्रशान्तमनसा	प्रशान्तं मनः, तेन।
*५.	अवैधाचारः	अवैधः आचारः।
*६.	निषिद्धाचरणम्	निषिद्धम् आचरणम्।
*७.	महापत्तिः	महती आपत्तिः।
*८.	बहुकार्याणि	बहूनि कार्याणि।
९.	समग्रार्थः	समग्रः अर्थः।
१०.	अधिकमूल्यम्	अधिकं मूल्यम्।
११.	निबिडारण्यम्	निबिडम् अरण्यम्।
१२.	निपुणयोद्धा	निपुणः योद्धा।
१३.	सर्वधर्मेषु	सर्वे धर्माः, तेषु।
१४.	सप्ताश्चर्याणि	सप्त आश्चर्याणि।
१५.	सर्वभूतेषु	सर्वाणि भूतानि, तेषु।
१६.	रोमनगरम्	रोम नाम नगरम्। (विशेषनाम-सामान्यनाम)
१७.	सीनसरित्	सीन नाम सरित्। (विशेषनाम-सामान्यनाम)
१८.	सर्वलक्षणानि	सर्वाणि लक्षणानि।
१९.	महासुखम्	महत् सुखम्।

*ब.	मध्यमपदलोपी कर्मधारयः।	
१.	वस्त्रस्यूतः	वस्त्रनिर्मितः स्यूतः।
२.	अनुज्ञापत्रम्	अनुज्ञाविषयकं पत्रम्।
*क.	रूपक-कर्मधारयः।	
१.	ज्ञानतेजसः	ज्ञानम् एव तेजः, तस्य।
२.	इतरेतर-द्वन्द्वः।	
*१.	धर्मार्थकाममोक्षाणाम्	धर्मः च अर्थः च कामः च मोक्षः च, तेषाम्।
*२.	धेनुपन्नगयोः	धेनुः च पन्नगः च, तयोः।
*३.	नयविक्रमौ	नयः च विक्रमः च।
*४.	पात्रापात्रे	पात्रं च अपात्रं च।
३.	समाहार-द्वन्द्वः।	
*१.	अहर्निशम्	अहः च निशा च एतयोः समाहारः।
४.	अव्ययीभावः।	
१.	यथास्थानम्	स्थानम् अनतिक्रम्य।
५.	प्रादि-तत्पुरुषः।	
*१.	सुविख्यातः	सुष्ठु विख्यातः।
*२.	सुहताः	सुष्ठु हताः।
*६.	उपपद-तत्पुरुषः।	
*१.	सत्यमार्गगामिनः	सत्यमार्गं गच्छन्ति इति।
*२.	न्याय्यपथानुसारिणः	न्याय्यपन्थानम् अनुसरन्ति इति।
*३.	धनुर्धारी	धनुःधारयति इति।
*४.	पर्वतस्थः	पर्वते तिष्ठति इति।
*५.	कुम्भकारः	कुम्भं करोति इति।
*६.	समयज्ञः	समयं जानाति इति।
*७.	कूलजः	कूलयोः जायते इति।
८.	शास्त्रज्ञः	शास्त्रं जानाति इति।
९.	कालज्ञः	कालं जानाति इति।
७.	नञ्-तत्पुरुषः।	
*१.	अभाषमाणः	न भाषमाणः।
*२.	अवर्णनीया	न वर्णनीया।
३.	असमर्थः	न समर्थः।
४.	अनुपयोगम्	न उपयोगम्।
८.	द्वितीया-तत्पुरुषः।	
१.	अश्वाधिरूढा	अश्वम् अधिरूढा।

९.	**तृतीया-तत्पुरुषः।**	
*१.	चिह्नाङ्कितानि	चिह्नैःअङ्कितानि।
*२.	पर्णबद्धानि	पर्णैः बद्धानि।
*३.	प्रज्ञाहताः	प्रज्ञया हताः।
४.	विधियुक्तम्	विधिना युक्तम्।
५.	भवत्सदृशानाम्	भवता सदृशाः तेषाम्।
६.	शस्त्रहीनः	शस्त्रैः हीनः।
७.	नौकाविहारः	नौकया विहारः।
८.	सर्वलक्षणहीनः	सर्वलक्षणैः हीनः।
१०.	**चतुर्थी-तत्पुरुषः।**	
*१.	ग्राहकार्थम्	ग्राहकेभ्यः इदम्।
*२.	क्रीडाङ्गणम्	क्रीडायै अङ्गणम्।
*३.	क्रीडासाधनम्	क्रीडाभ्यः साधनम्।
*४.	कार्यसिद्ध्यर्थम्	कार्यसिद्धये इदम्।
*५.	विहारार्थम्	विहाराय इदम्।
*६.	प्रकल्पार्थम्	प्रकल्पाय इदम्।
*७.	दन्तशोधनचूर्णम्	दन्तशोधनाय चूर्णम्।
*८.	आराधनमन्दिरम्	आराधनाय मन्दिरम्।
९.	रक्षणार्थम्	रक्षणाय इदम्।
१०.	न्यायप्रासादः	न्यायाय प्रासादः।
११.	**पञ्चमी-तत्पुरुषः।**	
*१.	पापमुक्तः	पापात् मुक्तः।
२.	सङ्कटमुक्तः	सङ्कटात् मुक्तः।
१२.	**षष्ठी-तत्पुरुषः।**	
*१.	पाषाणखण्डम्	पाषाणस्य खण्डः, तम्।
*२.	शरीरचापल्यम्	शरीरस्य चापल्यम्।
*३.	नियमातिक्रमणम्	नियमानाम् अतिक्रमणम्।
*४.	विधिविरुद्धम्	विधेः विरुद्धम्।

*५.	रोमनगरभूषणम्	रोमनगरस्य भूषणम्।
*६.	प्रज्ञानलक्षणम्	प्रज्ञानस्य लक्षणम्।
*७.	वह्विविवर्धनम्	वह्नेः विवर्धनम्।
*८.	दन्तशोधनम्	दन्तानां शोधनम्।
*९.	उत्साहसमारम्भः	उत्साहस्य समारम्भः।
*१०.	नयविक्रमसंयोगः	नयविक्रमयोः संयोग।
११.	सेवाभावः	सेवायाः भावः।
१२.	ग्राहकाधिकारः	ग्राहकस्य अधिकारः।
१३.	शरीरसौष्ठ्यम्	शरीस्य सौष्ठ्यम्।
१४.	निरीक्षणशक्तिः	निरीक्षणस्य शक्तिः।
१५.	स्वार्थसिद्धिः	स्वार्थस्य सिद्धिः।
१६.	वृक्षशाखा	वृक्षस्य शाखा।
१७.	भारतभूमिः	भारतस्य भूमिः।
१८.	चन्द्रज्योत्स्ना	चन्द्रस्य ज्योत्स्ना।
१९.	गुरुचरणाभ्याम्	गुरोः चरणौ, ताभ्याम्।
२०.	शिष्यहितम्	शिष्यस्य हितम्।
१३.	**सप्तमी-तत्पुरुषः।**	
*१.	बहुकार्यव्यापृता	बहुकार्येषु व्यापृता।
*२.	पात्रापात्रविवेकः	पात्रापात्रयोः विवेकः।
३.	लोकप्रियः	लोकेषु प्रियः।
४.	क्रीडापटवः	क्रीडासु पटवः।
१४.	**बहुव्रीहिः।**	
*१.	शान्तचेतसम्	शान्तं चेतः यस्य सः, तम्।
*२.	साशङ्कम्	आशङ्कया सहितम् यथा स्यात् तथा।
*३.	करुणार्द्रहृदयः	करुणार्द्रहृदयं यस्य सः।
*४.	निराश्रयाः	निर्गतः आश्रयः येभ्यः ते।
*५.	अतिथिः	न विद्यते तिथिः यस्य सः।
*६.	अकायः	न विद्यते कायः यस्य सः।
*७.	अनसूयः	न विद्यते असूया यस्य सः।
*८.	निर्बलः	निर्गतं बलं यस्मात् सः।
९.	अल्पसारः	अल्पः सारः यस्य सः।
१०.	निर्गुणः	निर्गताः गुणाः यस्मात् सः।